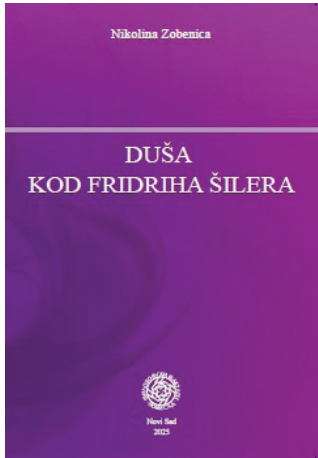

(NE)PRILAGOĐAVANJE UMETNOSTI

(Nikolina Zobenica: *Duša kod Fridriha Šilera*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2025)

Monografija Nikoline Zobenice donosi sistemski prikaz Šilerovih estetičkih ideja u horizontu opširnih analiza fenomena klasičnog, tragedije i estetike. S jedne strane, one su izložene u svom teorijskom vidu, ali su, takođe, primenjene i na konkretnom dramskom delu. U pitanju je *Marija Stjuart*, koja predstavlja svojevrsni *case study*, na kojoj je ispitana dramska konkretizacija teorijskih ideja i načela vajmarskog mislioca.

Ne viđa se često u našoj teorijskoj produkciji skrupuloznost poput one s kojom Nikolina Zobenica minuciozno polaže računa o svim relevantnim radovima koji su objavljeni o Šileru na srpskom jeziku. Doprinos nastoji da pruži prevashodno preciznom metodologijom, koja pokriva presudna pitanja književno-teorijskog, estetičkog, ali i isto-

rijskog konteksta. Pritom, u prvom planu stoji poznavanje ukupnog Šilerovog opusa koji obuhvata heterogene oblasti: poeziju, estetiku, filozofiju morala i istoriju. Njen stil je jednostavan i čitljiv, a izlaganja su precizna. Pre gotovo svake važne ideje izložen je istorijski kontekst i nastanak određenih pojmova. Otuda se čini da je ova studija naročito preporučljiva svima onima koji žele da se upoznaju sa Šilerovim opusom. Budući da u Srbiji hronično nedostaju monografije koje bi predstavljale instruktivne uvode u pojedine mislioce, ovu prepoznajemo kao doprinos i u tom pogledu.

Posebnost fenomena klasike, za razliku od baroka i romantizma, autorka prepoznaje u zatvorenoj formi, harmoniji i naglašenom humanizmu. Istorijski gledano, mesto tzv. *vajmarske klasike*, čiji vrhunac neosporno predstavljaju saradnja i prijateljstvo Getea i Šilera – u trajanju od 1795. do smrti potonjeg 1805, ogleda se u hrabrim idejama u vezi sa političkim reformama. Nasuprot Francuskoj revoluciji, čiji nasilni potencijal je šokirao tadašnju Evropu, a čiji je počasni državljanin postao i Fridrih Šiler – vajmarski intelektualci su verovali u moć književnosti, odnosno pozorišta, da postanu sredstva za unapređivanje kako čoveka, tako i ukupnog društva. Revolucija, ispostavilo se, donosi nasilje kao svoj neodvojivi element dok, njoj nasuprot, reforme nude posredovanje umetnosti, ljudskosti i politike. Zahvaljujući toj razlici, slike budućnosti mogu biti dvojake – ili nasilni sukobi bez kraja, ili unapređena zajednica zahvaljujući umetničkom dejstvu. Umetnost time dobija ulogu spasioca svetskih prilika, pošto od njenih učinaka zavisi da li ćemo u budućnosti susretati čoveka moralnog, pomirenih nagona i uma, ili pak rastrzanog, impulsivnog, egoističnog i latentno agresivnog.

Neuspeh revolucije pripisan je sirovosti revolucionara, na šta je Šilerov odgovor bila ideja *estetskog vaspitanja*. U njenom središtu nalazi se negativna dijagnoza antropološkog stanja stvari na zalasku osamnaestog veka. Koliko god ga mi danas doživljavali kao vek *prosvetćenosti*, Šiler je bio uveren u nezrelu, gotovo „divljačku” prirodu siromašnih slojeva, dok se kod bogatih radilo o korumpiranoj indolentnosti i mlitavosti, usmerenoj ka različitim oblicima hedonizma i potpuno nezainteresovanoj za unapređenje društva. Na osnovu takvog stanja stvari, bio je uveren da nije dovoljna jedna umetnost za svu publiku. Pritom, kriterijum za unutrašnju podelu umetnosti ne može biti estetički, on nije imanentan, jer ni svrha umetnosti nije u njoj samoj. Ne obraća se jedinstvena umetnost jedinstvenom čovečanstvu, budući da je ono već u sebi duboko podeljeno i raslojeno.

U tome je Šilerovo mesto jedinstveno u okvirima evropske kulture, jer je insistirao na tome da umetnost ne treba prilagođavati ukusima publike nego je neophodno dati publici ono što joj je zapravo potrebno. Umetnik se time ispostavlja kao svojevrsni antropološki seizmograf, jer pre stvaranja dela najpre mora da utvrdi kome želi da se obrati. Ambicije umetnosti su izrazito reformatorske, pa je zato neophodno da umetnik prepozna čulne, moralne i sazajne kapacitete svoje publike. Posledično, ukoliko je svrha umetnosti da oblikuje, reformiše i, napokon, unapredi svoju publiku, onda se nužno ispostavlja kako različit tip publike iziskuje različitu umetničku formu. Otuda, sirovim ljudima neophodna je umetnost koja će ih razmekšati i profiniti, dejstvo takve umetnosti mora da bude opuštajuće. S druge strane, onima koji su već opušteni, ali i razmaženi i nezainteresovani – takva umetnost ništa ne bi značila. Njima je neophodna energična lepota i podsticajna umetnost. Ukoliko bismo na toj podeli odmerili savremenu razliku između tzv. popularne i visoke, elitne, ili avangardne umetnosti došli bismo do zanimljivih zaključaka.

Načelno, popularna ima u sebi nešto od opuštajućih efekata, dok visoka favorizuje tenziju, specifične oblike energije, stalo joj je da animira i da podstakne. To će reći da je Šiler neosporno pogodio osnovnu, bazičnu razliku između dva idealna tipa umetničke komunikacije, pri čemu se oni gotovo nikada ne ispoljavaju u svojim čistim oblicima nego su po pravilu donekle pomešani. Međutim, momenat koji Šiler nije mogao da predvidi ticao se ekonomske pozadine savremene umetničke produkcije. Šilerove estetičke ambicije su eksplicitno političke, dok ekonomska logika u njegovo vreme nije bila dominantna, a tek docnije se ispostavila kao vodeći sudija umetničke produkcije. Paradoksalno, u političkim režimima koji su držali do umetnosti kao vaspitača i oblikotvorne sile, ispostavilo se da umetnička igra nije bila slobodna nego pre dirigovana, spolja usmeravana, te kažnjavana i gušena. Istorijski rezultat je porazan – autonomne umetničke igre kao da nije bilo skoro nigde. U političkim sistemima koji nisu sprovodili grubu političku cenzuru odlučivao je ekonomski kriterijum, što je na produkcijskoj strani za posledicu imalo Šileru strano prilagođavanje ukusima publike. Velika industrija danas se bavi umetnošću, ali zapravo stoji u funkciji sticanja profita koji ograničava i oblikuje logiku umetničke igre. Umetnost nam ne daje ono što nam je potrebno. Ona je ili u funkciji sticanja profita, ili u funkciji favorizovanja određene političke agende. Kao da je preskočen onaj presudan vid ljudskosti koji umetnost može da stvori, a o kojem Šiler govori. Umetnost

nužno trpi ukoliko joj se unapred stave ekonomska ili politička sočiva. U oba slučaja ona gubi samu sebe, a tamo gde je uspela da izbegne obe zamke neminovno je izložena marginalizaciji, manjoj vidljivosti, osuđenosti na veoma usku publiku.

Zobenica uverljivo pokazuje kako je veza umetnosti i politike kod Šilera određena razlikom između prirodne i estetske države. Prirodni režim je egoističan i nasilnički, u njemu se otelovljuje Hobsova ideja o prirodnom stanju u kojem svi tretiraju druge kao puko sredstvo za ostvarivanje vlastitih ciljeva i interesa. Prirodna država utoliko poznaje samo prisilu kao vlastiti korektiv. Estetska država pak počiva na antropološkim efektima umetnosti. U njoj su pomireni nagoni, čulni, moralni i umski deo ljudskog bića. U takvim okvirima umesto prisile dominira sloboda.

Moć umetnosti Šiler uočava u onome što se obično ocenjuje kao njena nemoć. Ime joj je *lepi privid*. Stvarni svet, onakav kakav je, stoga nema karakter istinskog sveta. Na dijagnozu da svet u kojem živi nije istinit nego je lažan – Šilerov odgovor jeste najpre umetničko posredovanje postojećeg idealnim, nedovoljnog utopijskim, neslobodnih životnih prilika slobodnim umetničkim oblicima. Rečima autorke, istorijska uloga umetnosti jeste da ukazuje na neuspehe (prošlosti) i nudi slike utopijskog sveta (budućnosti).

Zobenica pokazuje kako je osnovnu estetičku ulogu kod Šilera igrala Kantova razlika između slobodnog samoodređenja i neslobodne heteronomije, odnosno činjenja u skladu sa očekivanjima drugih ili po diktatu vlastite društvene uloge. Čitaocima prepustamo da sami uvide kako je bilo moguće da se kod žrtve, Marije Stjuart, pred pogubljenje ispostavi slobodno samoodređenje, dok se u slučaju kraljice Elizabete, privržene i lojalne svojim dužnostima, ipak javlja licemerna nesloboda.